

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ МОДЕЛІ КАПІТАЛІЗМУ

О. В. Кузнецов – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Обґрунтовано ключову роль Великої Британії у створенні передумов для виникнення і формування англосаксонської моделі капіталізму. Виявлено основні інституціональні складові її функціонування. Сформульовано авторське визначення англосаксонської моделі капіталізму в контексті соціально-економічного розвитку сучасної цивілізації.

Ключові слова: Велика Британія, англосаксонська модель капіталізму, ліберальна економіка, інновації.

Постановка проблеми. З розпадом радянської системи завершився етап розподілу світу на соціалістичний і капіталістичний блоки. Проте наявність розбіжностей у підприємницькій культурі та практиці господарювання в окремих країнах обумовила необхідність визнання існування різних моделей власно всередині капіталізму. Дискусія на відповідну тему була ініційована у 1991 р. французьким економістом Мішелем Альбером у книзі “Капіталізм проти капіталізму”, в якій він виділив англосаксонську та рейнську моделі. Утім, треба зазначити, що на сучасному етапі процеси глобалізації багато в чому відтворюють саме англосаксонську модель капіталізму. З точки зору організації господарських відносин до головних інституціональних ознак цієї моделі належать: комплексна лібералізація господарських процесів, здійснення корпоративного управління в інтересах міноритарних власників, провідна роль фондової біржі у фінансуванні підприємств, короткостроковий горизонт планування бізнесу, орієнтація на максимізацію прибутку, висока мобільність факторів виробництва, децентралізація трудових відносин, гнучка система оплати праці, приватне інвестування освіти, мінімізація ролі держави у соціальному захисті населення, радикальна інноваційна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу англосаксонської моделі капіталізму присвячені роботи багатьох зарубіжних авторів, зокрема, М. Альбера, Р. Буайє, Р. Дора, П. Хола, Д. Соскіса, В. Штрека, Р. Уітлі, М. Пірі, Т. Кейсі, Ю. Хоффмана. В Росії цією проблематикою займаються, зокрема, Є. С. Хесін, М. Л. Хазін, А. В. Шевчук. В Україні дана проблема розглядається вперше і спирається на теоретичні розробки таких відомих українських економістів, як Ю. М. Пахомов, Б. Д. Гаврилишин, А. С. Гальчинський. На відміну від існуючих публікацій, автор намагається довести, що глобалізація – це не створення рівноправних умов для співіснування різних моделей капіталізму, а підпорядкування всіх існуючих соціально-економічних систем світу англосаксонській моделі капіталізму. Ця гіпотеза доводиться у попередніх публікаціях автора [1].

Мета статті – обґрунтувати ключову роль Великої Британії у створенні передумов для виникнення і формування англосаксонської моделі капіталізму; виявити основні інституціональні складові функціонування англосаксонської моделі капіталізму; сформулювати авторське визначення англосаксонської моделі капіталізму в контексті соціально-економічного розвитку сучасної цивілізації.

Британська імперія була останньою, найбільшою, справді глобальною імперією, “над якою ніколи не заходило сонце”. Перебуваючи в zenіті могутності, Британська імперія простягалася на одну четверту поверхні земної суші, а її подані складала приблизно чверть населення планети. На частку Великої Британії припадало понад 30% загальносвітового ВВП. За енергоспоживанням вона в п’ять разів перевершувала Сполучені Штати Америки і в 155 разів – Росію. Ця країна забезпечувала 25% світового товарообігу, дві п’ятих торгівлі промисловими товарами. При цьому населення Британії становило лише 2% жителів планети [2, С. 20-21]. Здійснюючи територіальну, торговельну і культурну експансію, Британія ретельно збирала відомості та систематизувала знання про особливості розвитку підкорених нею народів. Виняткова поінформованість метрополії про повсякденне життя та облаштування побуту в колоніях багато в чому визначили центральне місце розташування Британії в системі глобальних економічних координат.

Ексклюзивні на ті часи знання про специфіку ведення господарства в різних країнах і на різних континентах планети активно використовувалися англійськими філософами та політекономами як для створення теоретико-методологічної бази раннього капіталізму, так і для формулювання чітких соціально-економічних законів матеріального відтворення на більш пізніх етапах розвитку сучасної цивілізації – у період повномасштабного розгортання процесів економічної

і фінансової глобалізації. Практичне застосування зазначених законів багато в чому сприяло розквіту Британської імперії, за що їх розробники удостоювалися високих державних посад і титулів.

Не в останню чергу саме завдяки першості в описі і світовому поширенні правил господарювання в індустріальну та постіндустріальну епоху, а також більш глибокій, ніж в інших європейських імперіях, інтеграції в систему світогосподарських зв'язків Британії вдалося забезпечити собі незрівнянні конкурентні переваги на геополітичній арені.

Сукупність теорій і правил економічної поведінки, розроблених англійськими політекономами в період існування Британської імперії, були покладені в основу політико-економічної системи, яка в сучасному науковому обігу отримала назву англосаксонської моделі капіталізму.

На думку відомого британського філософа і економіста, президента Інституту Адама Сміта Медсена Пірі, англосаксонська модель капіталізму не виникла у результаті збігу обставин, а є продуктом культури, в якій вона народилася і розвинулася відповідно до характерних рис та стилю життя того народу, який її породив. Хоча назва моделі походить від германських племен, англів і саксів, які протягом V–VII ст. н. е. переселилися на Британські острови з Північної Німеччини, вона також втілила в себе культуру кельтів (скотів), які здійснили значний вплив на її формування.

М. Пірі вважає, що в основу цієї моделі покладено два фундаментальних філософських принципи, які мають глибоке коріння в англосаксонській культурі, – принцип опонування, суперництва, протиборства (*adversarial principle*) і еволюційний принцип (*evolutionary principle*). М. Пірі підкреслює, що центральним елементом у британській філософській традиції є поняття конфлікту (конкуренції). Принцип опонування передбачає підпорядкування кожної суспільної дії двом сторонам, які мають знаходитись в конфронтації одна до іншої. Незалежно від того, чи йдеться про судовий процес, в якому справа одночасно провадиться стороною звинувачення та стороною захисту; про парламентську систему, представлену правлячою партією та опозицією; про опонентів у науковому експерименті; або про конкуруючі фірми на ринку, перемога у конкурентній боротьбі має бути присуджена тій стороні, аргументація якої на даний час виявиться найпереконливішою.

Сила принципу опонування у Великій Британії допомагає пояснити традиційно скептичну позицію цієї країни відносно інтеграційних процесів у ЄС. Гармонізація стандартів та правових норм ЄС у європейських країнах зі схожою практикою вважається абсолютно неприйнятною для Великої Британії, оскільки суперечить її традиціям судочинства, врядування та філософії.

У свою чергу еволюційний принцип передбачає внесення поступових змін у порядок речей, що встановився на даний час, за обов'язкового збереження традицій. У загальному розумінні, принцип еволюції стверджує, що зміни повинні відбуватися не раптово в результаті насильницьких дій, що миттєво звалюють встановлений статус-кво, а шляхом поступового процесу, що дозволяє внесення послідовних модифікацій та їх законодавче закріплення. Цей принцип вимагає існування системи достатньо толерантної щодо визнання змін та достатньо гнучкої для їх запровадження у поточну практику.

Принцип опонування та еволюційний принцип допомагають пояснити у довгостроковому періоді, чому англосаксонська модель капіталізму опирається будь-яким тенденціям, що обмежують конкуренцію всередині цієї моделі або роблять її менш гнучкою та придатною до адаптації. Конфлікт потрібен для максимізації можливостей продовження конкурентної боротьби. В цьому сенсі важливу роль відіграє постійне запровадження інновацій, найуспішніші з яких мають одержувати законодавчу підтримку і тим самим постійно змінювати статус-кво [3].

Потрібно підкреслити, що на стосунки між індивідами та групами всередині окремих суспільств найбільше впливають діючі в цих суспільствах системи цінностей, які є визначальними для ефективності їх розвитку. У цьому сенсі розрізняють індивідуалістсько-конкурентні (США, Велика Британія), групово-кооперативні (Японія, Сінгапур, Тайвань, Корея) та егалітарно-колективістські (СРСР, Китай) системи цінностей.

Індивідуалістсько-конкурентна система цінностей бере свій початок від релігійних вірувань. Згідно з цією системою цінностей, людина була створена за образом Бога як вища істота, що має право на панування над всіма іншими. При цьому вона має зосереджуватись на своїй власній персоні як для задоволення своїх життєвих потреб і прагнень, так і для пошуку спасіння душі, чого можна досягти лише особистими зусиллями. Прикладом цієї системи є молода американська нація 1776 року, в якій сформувалися такі риси поведінки, як індивідуалізм, упевненість у собі, прагматизм, мобільність, нонконформізм, честолюбство, прагнення до успіху, наполегливість і конкурентоспроможність [4, С. 35-36].

Первинним елементом інституційної матриці англосаксонської моделі капіталізму є релігійні цінності протестантизму, який послужив основою формування буржуазного типу особистості [5, С. 114]. Наслідування протестантських цінностей обумовило те, що в неоліберальній англосаксонській

моделі перевага віддається індивідуалізму, раціональному егоїзму, переважанню особистих прав над соціальною рівністю, мінімальній ролі держави в економіці та вирішальній ролі бізнесу у структуруванні трудових відносин. Індивідуальний успіх або поразка не залежать від допомоги інших – така допомога розглядається здебільшого як дія добродійності, що принижує гідність людини.

Основу англосаксонської правової системи утворює загальне право, засноване на судовому прецеденті, що якісно відрізняє її від романо-германської правової системи, яка є поширеною у країнах континентальної Європи і базується на кодифікації правових норм.

Приватна власність є центральним елементом економічної активності в англосаксонській моделі, що передбачає незначну координацію ринкових відносин і обмежене втручання держави в економіку. В цілому головна роль держави в англосаксонській моделі зводиться до підтримання стабільного макросередовища, яке дає змогу вільно оперувати ринкам без політичного та соціального втручання. В цій моделі передбачено, що основні дії держави мають спрямовуватись на дотримання агентами господарювання правової дисципліни, забезпечення макроекономічної стабільності у сферах інфляції, зайнятості, валютних курсів та бюджетного дефіциту.

В англосаксонській моделі координація дій економічних агентів виконується ринками з високим рівнем дерегуляції (шляхом “невидимої руки”). Ця модель стверджує ефективність вільного ринку, економіки *laissez-faire*, або примату ринку над державним втручанням у процеси капіталістичного розвитку та зростання. В англосаксонській моделі проблеми ринку вирішуються шляхом запровадження додаткових ринкових елементів там, де це виявляється необхідним. Наприклад, проблема забруднення навколишнього середовища вирішується шляхом організації ринку купівлі-продажу квот на викиди шкідливих речовин. Через запровадження комерційних схем торгівлі викидами створюється мотивація для компаній щодо зниження забруднення атмосфери. Неоліберальні підходи не залежать від політичного втручання, але впливають на формування ринкового попиту та пропозиції і пропонують у довгостроковій перспективі найбільш життєздатний підхід до вирішення проблем капіталістичної еволюції.

В англосаксонській моделі соціальна держава розглядається як перешкода розвитку, оскільки вона створює синдром залежності, що заохочує лінь та безвідповідальність. Натомість неоліберальні економіки практикують “залишкову” соціальну державу через підтримання порівняно низьких ставок податків та гнучких ринків праці, що створює підвищену мотивацію до працевлаштування.

Критика на адресу того, що англосаксонська модель має ціллю підтримання низького рівня зарплатні та низького соціального захисту, на думку М.Пірі, є безпідставною, оскільки тільки та економіка, яка здатна адоптуватися, може створювати робочі місця, що є джерелом майбутнього національного багатства. Лише багата країна з рухливими та конкурентоздатними галузями може дозволити собі надання соціальних та державних послуг на належному рівні. Натомість, соціальна політика ЄС спрямована на створення неконкурентоспроможних галузей та нежиттєздатної економіки, а отже є неприйнятною для англосаксонської моделі, оскільки вона одночасно заперечує її обидва фундаментальні принципи [3].

В англосаксонській моделі рівень участі роботодавців у професійних асоціаціях є низьким. Як соціальні партнери ці асоціації або слабкі або їх зовсім не існує, водночас професійні спілки, наприклад у США, організовані у децентралізованій формі. Головним чином вони укладають нескоординовані угоди між роботодавцями та робітниками лише на рівні окремих компаній, а отже їх вплив у масштабах національної економіки є мінімальним.

У результаті зниження важливості трудових відносин в англосаксонській системі спостерігається тенденція до скорочення членів профспілок. З точки зору захисту прав робітників ослаблення ролі профспілок частково балансується завдяки високій мобільності на ринку праці як галузевої, так і географічної, а також гнучким системам її оплати.

У свою чергу це веде до того, що в цілому промисловість у країнах з англосаксонською моделлю характеризується порівняно низькою кваліфікацією праці та низькою заробітною платою, а також надзвичайно ієрархічною корпоративною організацією та використанням працівників з вищою освітою на технічних посадах. Відсутність висококваліфікованих кадрів, організацій працівників та роботодавців, а також довгострокового фінансування технологічного розвитку змушує фірми концентрувати свою діяльність на виробництві продукції з використанням дешевої робочої сили та стандартизованих методів виробництва.

Така картина, однак, не заважає одночасному існуванню високотехнологічних секторів в британській і особливо в американській економіці, оскільки через порівняно легкий доступ до венчурного капіталу та розширені можливості найму за високу ціну висококваліфікованих іноземних працівників великі компанії в США і Великій Британії здатні швидко інвестувати в інноваційні сектори економіки (наприклад, фармацевтичний сектор або сферу фінансових послуг) [6, С. 6–8].

Причому інновації є приватною власністю і завдяки ринковому впровадженню нових технологій їх власники отримують надприбутки.

В англосаксонській моделі компанія розглядається як організація, заснована індивідами, що вклали в неї свій капітал для задоволення власних матеріальних інтересів [7, С. 65]. Тобто концепція фірми розуміється виключно як приватна власність. Тому на практиці панує модель управління в інтересах акціонерів (shareholder model), спрямована на максимізацію поточного прибутку. Навпаки, у континентальній Європі і Азії панує модель співучасників (stakeholder model), в якій враховуються інтереси не лише акціонерів, а й менеджерів, працівників, ділових партнерів, місцевих громад та ін.

Для англосаксонської моделі характерна розпорошена власність. В США і Великій Британії близько 80% всіх акцій припадає на дрібних акціонерів. У цю категорію крім домогосподарств входять так звані інституційні інвестори – фонди (страхові, пенсійні, інвестиційні та ін.), які акумулюють кошти населення і вкладають їх у різні фінансові інструменти з метою отримання прибутку. Навпаки, фінансування бізнесу в континентальній Європі та Азії здійснюється переважно через банки. Наприклад, в Японії та Німеччині частка банків у загальному обсязі фінансових активів економіки складає 60–70%, тоді як у США менше 25% [8, С. 23–24]. У Великій Британії частка банків у фінансуванні приватних компаній нефінансового сектору складає всього близько 18% [9, С. 159].

В англосаксонській моделі компанії переважно орієнтовані на разові контракти і уникають брати на себе довгострокові зобов'язання з метою збереження собі гнучкості в умовах нестійкої ринкової кон'юнктури. В американському антимонопольному законодавстві тісні міжфірмові зв'язки, довгострокова кооперація і скоординована взаємодія нерідко виглядають як обмеження конкуренції [8, С. 25].

Через те, що бізнес рефінансується переважно на фондовому ринку, він є залежним від очікувань короткострокових біржових прибутків. Тому цей бізнес практично не здатний шляхом кооперації та координації забезпечувати економіку “суспільними товарами”, такими як професійно-технічне навчання та фундаментальна наука, або створювати умови для довгострокового інвестування. Англосаксонські компанії віддають перевагу прибутковості над цілями зростання і зайнятості, а їх структури “корпоративного управління” (рада директорів, прозора бухгалтерія, відповідальність за матеріальне заохочення менеджерів) зорієнтовані на ринки капіталів та вимоги акціонерів щодо забезпечення високої поточної прибутковості.

За визначенням М. Альбера, “англосаксонський капіталізм заснований на пануванні акціонера, на перевазі, що надається короткостроковим фінансовим прибуткам і взагалі індивідуальному фінансовому успіху; в даному контексті він є прямою протилежністю рейнському (альпійському) капіталізму, пріоритетними цілями якого виступають турбота про довгострокові результати і перевага, що надається підприємству, задуманому як співтовариство, яке об'єднує капітал і працю” [10, С. 97].

До класичних країн, що практикують англосаксонську модель, відносяться Велика Британія та її колишні колонії – США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та Ірландія. В кожній з цих країн застосування даної моделі має свою історично обумовлену специфіку. Наприклад, лейбористський вплив в Австралії та Новій Зеландії сильніший, ніж в Англії. У свою чергу в США відсутня розгалужена система соціального захисту, діюча у Великій Британії. Фінансування бізнесу в Канаді відрізняється в цілому від традиційної англосаксонської моделі. Зокрема, успішний економічний розвиток в провінції Квебек спирався на схеми фінансування в рамках депозитних кас і позичково-ощадних кооперативів (а не фондової біржі) [10, С. 24–25].

На думку американського політеконома Т. Кейсі, успіх тієї чи іншої моделі можна пояснити лише через здатність відносної адаптації її до трансформації структурних характеристик глобальної економічної системи. Через це посилення процесів глобалізації, що передбачає більшу роль ринків у міжнародному обміні, знижує значення інституціональних переваг альтернативних моделей капіталізму, зокрема, континентальної європейської моделі, внаслідок підвищення альтернативних витрат її застосування (opportunity costs). На переконання Т. Кейсі, за умови подальшого розвитку процесів глобалізації порівняльна ефективність англосаксонської моделі капіталізму має зростати [11, С. 1].

Висновки. Таким чином, англосаксонську модель капіталізму можливо визначити як такий тип господарювання, за якого кожний дієздатний член суспільства (під впливом спадщини протестантської трудової етики) покликаний займати активну життєву позицію, спрямовану на отримання короткострокової максимальної вигоди у будь-якій сфері матеріальної чи духовної діяльності людини з метою нагромадження й розширення приватного індивідуального добробуту. При цьому інституціональну основу англосаксонського соціально-економічного устрою становлять: ідея свободи як спосіб самовираження особистості й принцип організації економічної діяльності, представницька (парламентська) демократія як форма консенсусу правлячих еліт, приватна власність

як основа ведення господарства, фондова біржа як головне джерело фінансування бізнесу, а також система незалежного судочинства, заснована на англо-американському загальному праві, як механізм захисту прав заможних класів.

Головною і невід'ємною характеристикою англосаксонської моделі капіталізму є примат комерційних інтересів, що якісно відрізняє її від інших моделей соціально-економічного розвитку, які практикуються в світі, і має суттєвий вплив на формування відповідної системи цінностей.

Рушійним фактором соціально-економічного розвитку в англосаксонській моделі виступає прагнення до комерціалізації всіх без винятку сфер діяльності соціуму з метою максимізації прибутків. Вищим критерієм суспільної значимості людини вважається діловий успіх, тоді як бідність прирівнюється до пороку. Соціальний статус людини визначається не стільки віком і придбаним досвідом, скільки належністю до певного заможного класу, особистими підприємницькими досягненнями і величиною фінансових активів. Місце в соціальній ієрархії залежить від родового походження, володіння нерухомим майном і ступеня практичного залучення особи в економічні процеси. Гарантом недоторканності приватної власності виступає держава, яка здійснює мінімальне втручання в особисте і ділове життя громадян, однак при цьому, у рамках встановлених правил, контролює всі сфери продуктивної діяльності суспільства.

Список використаної літератури

1. *Кузнецов А.* Истинный смысл глобализации: от современности к истокам // Збірник наукових праць. Вип. 61 / Відповід. ред. В.С. Новицький. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2009. – С. 54–74.
2. *Zakaria F.* The Future of American Power // Foreign Affairs. – 2008. – Vol. 87. – No 3. – May/June. – P. 18–43.
3. *Pirie M.* The Anglo-Saxon model of capitalism / Офіційний сайт М. Пірі. – 2010. - <http://madsen-pirie.com/the-things-that-i-do/communicating/the-anglo-saxon-model-of-capitalism/>
4. *Гаврилишин Б.* До ефективних суспільств: Дорожовкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Упоряд. В.Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
5. *Лунов В. В.* Институциональная составляющая социально-экономических моделей // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економ. Вип. 89/1. – 2005. — С. 112–118.
6. *Hoffman J.* Co-ordinated continental European market economies under pressure from globalisation. Case study: Germany's "Rhineland capitalism" / The Canadian Centre for German and European Studies. – Working Paper Series Number 8. – 2004. – 27 p.
7. *Дор Р.* Различия японской и англо-саксонской моделей капитализма // Экономическая социология. Т. 9. – 2008. – № 1. – С. 65–78.
8. *Шевчук А. В.* Модели современного капитализма: основы сравнительного институционального анализа // Экономическая социология. Т. 9. – 2008. – № 5. – С. 17–29.
9. *Buckle M., Thompson J.* The UK financial system: theory and practice / Manchester University Press. – Fourth Edition, 2004. – 373 p.
10. *Альбер М.* Капитализм против капитализма / Этическая экономия: исследования по этике, культуре и философии хозяйства; вып.4. – С-Пб.: Экономическая школа, 1998.– 293 с.
11. *Casey T.* Comparative Disadvantage: Models of Capitalism and Economic Performance in the Global Era / Paper presented at the 2004 Political Studies Association Conference, University of Lincoln, Lincoln, England. – 2004. – 20 p.